AFGHAN GERMAN ONLINE
http://www.afghan-german.com
http://www.afghan-german.de
افغان جرمن آنلاین

مسئوولیت متن و شکل بدوش نویسندۀ مضمون میباشد، عقیدۀ نویسنده لزوماً نظر افغان جرمن آنلاین نمی باشد.

پوهاند محمد بشير رودیال

۲۰۱۹/۰۸/۰۸

د استقلال د سلمې کليزې په مناسبت

په افغانستان کې له خپلواکۍ ځخه وروسته اداري ريفورمونه او نور مترقي پروګرامونه:

سريزه:

په ۱۹۱۹م. کال کې افغانستان د امان الله خان تر مشرۍ لاندې ، د افغانستان د زړور ملت په ميړانه او قربانۍ د بريتانيا له امپراتورۍ څخه خپله خپلواکي ترلاسه کړه. د ګران هيواد د استقلال بيا ګټل او زموږ د نيکونو ايثار يوه د قدر وړ او د وياړ خبره ده، د دې ترحنګ دا هم د يادونې وړ ده چې وروسته تر همدې کال (يعني ۱۲۹۸هجرى، شمسي يا ۱۹۱۹م.) څخه افغانستان د ترقى او مثبت تحول په لوري قدمونه اوچت کړل، يعنى غازى امان الله خان نه يوازې دا چې د استقلال ناجي و، بلکې يو مترقى او ريفرمست پاچا هم و. له هغه وخته تر اوسه پورې افغانستان دخپلې خپلواکۍ کليزه لمانځي او ورسره يوځاى د هغو ټولو اقتصادى، کلتورى، حقوقى، سياسى او نور برخو اصلاحات او تحولات هم لمانځي چې د غازى امان الله خان په مدبرانه مشرتوب هيواد کې پيل او تطبيق شول. په دې کې يو هم د معاصرې اداري او نوى نظام ټينګيدل و. په دغه دوره کې ادارى اصلاحات، د ادارى تشکيلاتى جوړښت، عمرانى چارې، دتعليم وده، ملى رفاه، د افغانستان بين المللى حيثيت، ملى غرور، ټولنيز عدالت، د ښځو دحقونودرناوى او ډير نور ضرورى ټکي ډاډمن او تامين شول. د خپلواکي تر لاسه کولو يوازې سياسى اړخ ندرلود، بلکې له خپلواکي سره سم، په هيواد کې ګڼ شمير اصلاحات، لوى ريفورمونه او ملى شعور کې ژور تحول هم راغى. د استقلال په ګټلو سره ، اداري بنسټونه ورغول شول، په تجارت او مالى چارو کې لوى تحول راغى او هيواد ته نوى فرهنګ، تکنالوژي، علمى مرکزونه، مطبوعات، عامه خدمات، فابريکې، اقتصادى پلانونه او برنامى معرفى شو ې، د هيواد ادارى – ملکى تشکلات متوازن شول او د عامه ادارې ځينى ضرورى عناصر رامنځته شول. غازى امان الله خان وروسته تر استقلال څخه لويې اقتصادى پروژې پيل کړې، د لومړي ځل لپاره د

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکارى ته رابولي. په دغه پته له موږ سره اړيکه ټينګه کړئ maqalat@afghan-german.de
يادونه: دليکني د ليکنيزې بنې پازوالي د ليکوال په غاړه ده ، هيله من يو خپله ليکنه له راليرلو مخکي په ځير و لولئ

ریل پټلی، روغتیایی مرکزونه، د راډیو دستگاه، دبریښنا دتولید پروژې، د مخابراتو، ټیلفون او مراسلاتو عصر ي سیستم ، دنجونو دتعلیم او باسواده کولو پروګرامونه او د ګمرکی چارو سمون پیل شو. جنسی مالیه لغو او په عوض یې نقدی مالیات وضع کړل. دغه اقدام هم د ټولو مالیه ورکوونکو لپاره او هم د دولت لپاره ګواښیزه کټور و، همدارنګه د تجارت او د سرمایګذاری، له منابعو څخه د استفادې، بودجې جوړونې، بهرنیو هیوادو سره قراردادونو،د داخلی تولیداتو، د ترانسپورتی شبکو د پراختیا، د اوبو د بندونو، ترانزیت، کاني توکو د ښه مدیریت او ساتنې او نورو برخوکې ژور ریفورمونه راغلل. دغو اصلاحاتو د تیرو سلو کلونو په بهیر کې خپل ارزښت ساتلی دی. د هیواد دخپلواکي دبیرته تر لاسه کولو د سلمي کلیزې په درشل کې په هغو مهمو اداري اصلاحاتو او د پرمختیا په عصری برنامو خبرې کیږي، چې تر ډیره پورې اوس هم ورته ضرورت دی.

له خپلواکۍ ګټلو وروسته اداره او حکومتولی:

د ځوان او مدبر پاچا غازی امان الله خان له خوا د استقلال تر اعلان وروسته ، نوي حکومت ، کورنیو اصلاحاتو باندې لاس پورې کړ. د افغانستان خلکو سره د پرمختګ هیله وه، ملت په ټینګه او پوره متانت ډیر په کلکه د خپل ځوان دولت ملاتړ وکړ او ټولو ریفورمونو ته یې په عمل کی ښه راغلاست ووایه . د نوي مترقی او خپلواک حکومت مشر د اداري له جوړولو شروع وکړه، نوموړي د افغانستان د اداري نظام لپاره یوه روښانه کرښلاره وټاکله. وروسته تر استقلال اعلانولو یې د اسلام د سپیڅلي دین له ارشاداتو سره سم ؛ د اسلامی حکومت مستقل بنسټ پیل کړ، چې دا دی په دې سلو کلونو کې الله الحمد زموږ د اساسی قانون اصلی منبع قرآن عظیم الشان، اسلامی احکام او شرعي نصوص دي. دلته به لومړی د عامه اداري بیژندنه او لنډ تعریف وشی، بیا به و ګورو چې افغانستان سل کاله دمخه په څه ډول او څومره د ولس په خوښه اداری نظام جوړ کړ.
عامه اداره رسمی، دحاکمیت تمثیل کوونکی ،دعامه چاروپرمخ بیوونکی لویه موسسه اودیو هیواد سراسری ارګان دی، چې دسیاسی،حقوقی،اقتصادی ،ټولنیزواوکلتوری ډګرونومسئولیت ورپه غاړه دی. ددغه سیا سی ډوله تعریف ترڅنګ د اداري حقوقی تعریف داسی شوی دی: اداره هغه سازمان او تشکیلاتی جوړښت دی چې بشری، مالی او مادی منابع اهدافو ته د رسیدو په خاطر تنظیم او په کار اچوي.
امانیه دولت هم د هغه مهال له غوښتنو سره د اداري د نوي سستم د جوړولو پریکړه وکړه. د دغه نوی سیستم لپاره روزل شویومتخصصینوته اړتیا ده، چې ددوی دپوهی په قوت باید عامه پالیسی تطبیق شی. عامه اداره دعامه پالیسی د تطبیق کولو،داجراتو،دقانون جو ړلو او دقانون انفاذ اودعمومی قضاوت لپاره عمل کوونکی قوتونه لری. دعامه اداری په اډانه کی دولت مستقل ادارات اوپه بیلابیلوسکتورونوکی له مرکز څخه نیولی ترمحلاتوپوری فعاله څانګی لري او همدغه جوړښت دهیواد په سرتا سر کي دعامه اداري مفهوم ته تحقق ورکوي.
دغه بیلا بیل ادارات دبیلابیلودندولرونکي دي لکه: اقتصاد،ترانسپورت،روغتیا،چاپیریال ساتنه اونور. په دغو سازمانونوکی اغیزمنه هماهنګی ایجاداو عامه خدمات عرضه کیږی
غازی امان الله خان د پورته مقاصدو له مخې د اداري تشکیلاتو دننه کې ریفورم ته ملا وتړله، وزیران ، والیان (حاکمان)، ښاروالان، د څانګو مدیران یې موظف کړل، دوی یې خپلو مسئولیتونو ته ځیر کړل. شرعی محاکم یې جوړ او قاضیان یې پکې مقرر کړل او حکم یې وکړ چې ټول قضایا به د محکمې په واسطه حل کیږی. شورا یې تاسیس او د حکومت ارکان یې په دنده وګومارل. دا په هیواد کې د معاصري اداري لومړنی بنسټیز اقدام و. غازي امان الله خان له خپلواکی تر لاسه کولو وروسته، د افغانستان د نوي اداري نظام لپاره لاندې ټکي په پام کې ونیول:

- **د دولت د ټولې اداري دستګاه له سره سمون او نوی جوړښت ورببښل،**
- **اداري پروسه ګړندی. رنه او د ضروری بروکراسی سره سمه عیارول،**
- **د حکومت او ولس ترمنځ خوږې او نږدې اړیکې جوړول (د ولسواکی ایجاد)،**
- **د دولت د کارکوونکو د کاری چاپیریال او اداري ترمنځ د پیاوړو او کلکو اړیکو رامنځته کول،**
- **د مکافاتو او مجازاتو رایجول،**
- **مهمي چارې روښاندو او یوه ذواتو ته سپارل.**

غازی امان الله خان د قانون ملاتړی و، تر هرڅه دمخه یې د یوې لویې جرګې په رابللو سره د هیواد لپاره یو اساسی قانون تدوین کړ. امانیه دولت په دوهم ګام کې د افغانستان د ملی یووالی د بنسټ ټینګولو ته پاملرنه وکړه او په عاقلانه توګه یې دغه ملی یووالی د وروری او د افغانستان د خلکو د مساوی حقونو په پام کی نیولو

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکاری ته رابولي. په دغه پته له موږ سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلیکنې د لیکنیزې بنې پازوالي د لیکوال په غاړه ده ، هیله من یو خپله لیکنه له رالیږلو مخکي په ځیر و لولئ

سره سمبال کړ، موخه یې د نوي افغانستان د ټولو اوسیدونکو ترمنځ د بشپړ عدالت ډادمن کول و، نو ځکه یې د اساسي قانون په اتمه ماده کې ویل شوي و چی:
ټول هغه وګړي چې په افغانستان کې اوسيږي پرته د دینی او مذهبی توپیر څخه د افغانستان اتباع بلل کیږي. په نهمه ماده کې ویل شوي وو، چې د افغانستان ټول اتباع په دینی او مذهبی چارو کې د دولت د سیاسی نظام تابع او د شخصی حقونو د آزادئ لرونکی دي. په لسمه ماده کې راغلی وو، چی : شخصي حریم له هر ډول تعرض او مداخلی څخه خلاص دی، هیڅوک پرته له شرعی حکم او قانونی نظام څخه توقیف او مجازات کیدای نشی. په افغانستان کی د اسارت اصول بیخی موقوف دی.
په ۱۶ مه ماده کی راغلی وو: د افغانستان ټول اتباع د شریعت او د دولت د نظام په وړاندې د هیواد په وظایفو او حقونو کی مساوی برخه لری.
په ۲۲ مه ماده کی وایی: مصادره او بیګار تحریم شو. په ۲۴ مه ماده کی شکنجه او هر ډول کړاو منع کړل شو او د کور او لیکونو مصئونیت ډاډمن شو. د دغو قانونی موادو روح داسی و، چی عملاً تر تطبیق لاندی و او له ناولتیا، دوکې، غولولو او درواغو او نفاق څخه پاک و. همداسې هم دیني مراسم او د امامیه مذهب د پیروانو تکیه خانې هم عملاً ازادې شوې او ټول مریيان له مرئیتوب څخه آزاد شول او په دی بهیر کی په کابل کی د دوی اووه سوه تنه وینځی او مریيان د خپلو اربابونو له کورونو څخه ووتل .
اداري بیځایه لګښتونه یې منع او دمالی چارو مدیریت یې سیده او روڼ کړ، چې مهم ګام یې د جنسی مالیې په عوض، نقدي مالیه وضع کول و. بیوزله خلک یې له مالیاتو معاف او بی مورده جبری او شاقه کارونه یې لغو کړل، بیځایه – اضافی مادی امتیازات یې منع اعلان کړل. اداره یې سراسري کړه او له مرکز څخه یې صلاحیت لرونکی هیئتونه ولایاتو او علاقداریو ته ولیږل. اداری او مالي چاری یې تر تفتیش لاندې راوستلې . دغو مدني تحولاتو، قانونی آزادی، دیموکراتیکې اوآزادې فضا او عادلانه حقوقی سیستم اقتصادي ودې، پانګونې او د مولدینو تشویق ته زمینه برابره کړه. د دهقان، کارګر، کسبه کار او پیشه ور هوساینه د دولت یو مرام وبلل شو. همدا علت و چې ورو ورو د خوراکی توکو او لومړنیو اړتیا وړ اجناسو نرخونه ارزانه او دخلکو په اقتصادی ژوند او د خواریکښانو په دسترخان کی مثبت بدلون راغی. د اتباعو د آزادی او دیموکراتیکو حقونو د رعایت په دِغه بیلګه ییز څېرکي کې د کندهار، غزنی او جلال آباد د ښارونو د مشورتی مجلسونو او د معارف په انجمن کی یو یو تن د افغانستان له هندوانو څخه هم په انتخابی توګه وګومارل شول او په اداري چارو کی ورته ونډه ورکړل شوه، د پاچا امان الله خان د ۱۲۹۹ ش. کال د وري د میاشتی(د ۱۹۲۰م. کال - می) د فرمان له مخې اهل هنود او سکهانو ته د ژیړی لونګی د حتمی په سر کولو او معجز اغوستو او د دوی د جزیی باقیات لغو شول او د هندوانو بچیان په ملکی او نظامی مدرسو کی لکه حبیبیی او حربیی کی شامل او د اردو په افسری کی هم ومنل شول. د قوم ژبی او نژاد له مخی هر ډول تبعیض له منځه ولاړ، د محمدزیو د قوم نسبی او مستمری معاش، د خانانو او د روحانیونو بی مورده امتیازات لغوه شول او د ټول ملت حقونه مساوی اعلان شول. دغه عدالت په اقتصادي ډګر او ددولت د بودجې په سیما ډیر ښه مثبت تاثیر وکړ. د دولت ماشین هم په دری څواکونو یعنی اجرائیه مقننه او قضایه باندی ودرول شو، البته دغه تشکیل یو ځانګړی جوړښت درلود مثلاً پاچا هغه پخوانی د مشرانو جرګه چی دارالشورا بلل کیده، په یو څه بدلون سره د شورای خاص په نوم ونومولِه او وروسته بیا د دولت د شورا په نوم یاده شوه. په دغه مجلس یا جرګه کی یو شمیر انتصابی غړی د پاچا له خوا او یو شمیر انتخابی غړی د ملت لخوا غوره کیدل او په ولایتونو کی د لومړئ درجی دوهمی درجی او دریمی درجی حکومتونو او علاقداریو یو مجلس درلود چی په هغه کی به د سیمی رسمی مامورین شامل وو او انتخابی غړی یی د خلکو له خوا په مساوی توګه غوره کیدل د دولت شورا قانونی پروژی تر دقت او غور لاندی نیولی او د وزیرانو د مجلس د تصویب په خاطر یی د پاچا لاسلیک کولو ته استولی همدغه مجلس د دولت بودیجه، مقاولات او قراردادونه او بهرنیانو سره تړونونه هم تر کتنی لاندی ونیول د دولت د شورا واک او دندی او د ولایتونو مشورتی جرګی د اساسی قانون په ۳۹ – ۴۹ مادو کی او همدارنګه د اساسی تشکیلاتو په قانون کی ټاکل شوې وې.
د ظرفیتونو لوړولو، د ماهر و روزل شویو متخصصینو زیاتولو او استخدام او په اداره کې د اغیزمن بشری ځواک ګومارلو ته یې ځانګړې پاملرنه وکړه. په همدې خاطر یې په بیلابیلو څانګو؛ لکه: باروت او وسله جوړولو، بریښنا او د الوتکو ترمیم، تیلفون او مخابراتو، طبابت، نظامی کادر، مالی محاسبینو او نورو ضروی څانګو کې زده کوونکی د زده کړو لپاره ترکیې، جرمنی او بریتانیا ته واستول. د هیواد قضایه قوی چی له پخوا څخه یی یو څه پراخه واک او یو څه ځانګړی خپلواکی لرله د هغوی خپلواکی دولت د قانون د ۵۳ مادی له مخی محترمه وګڼله، خو د هغو د حکم درجه یی قید کړه، په دی معنا چی قاضی به پخوا ځان په جزایی برخو کی ډیر فعال او څرنګه به یی چی زړه و هغسی باله او د تعزیر وسیله د هغه په لاس کی د یوی تیری وسلی په توګه وه، دا ځکه چی د جرم له پیښیدو مخکی جزا ثابته او ټاکلی نه، بلکی د قاضی په واک کی وه او د هغی د شخصی قناعت له مخی به ورکول کیده. قاضی کولای شول، چی په یوه جرم کی تورن کسان د هغوی د ټولنیز

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکاری ته رابولي. په دغه پته له موږ سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلیکنې د لیکنیزې بڼې پازوالي د لیکوال په غاړه ده ، هیله من یو خپله لیکنه له رالیږلو مخکې په ځیر و لولـئ

دریځ، ظاهری حالت او نورو له مخی په سزا ورسوی او سزا د غوږ له تاوولو نیولی بیا تر اعدام پوری وه او هر ډول به چی قاضی وغوښتل دغه سزاګانی ورکول کیدې. پاچا امان الله خان د یو شمیر متجددو او جید فقهاوو په مرسته، چی د هغو په سر کی د مولوی صاحب عبدالواسع خان کندهاری نوم یادیدای شی، د دوو ټوکو کتابونو په تالیف سره د قاضی له خوا ورکول کیدونکی سزاګانی محدودی او تعزیر یی په تقدیر واړاوه. د دغو کتابونو نوم تمسک القضا امانیه و یعنی تمسک القضا یی د یوه جلا قانون په بڼه او مدون جزایی قانون په شکل جوړ کړ چی د هر جلا جلا جرم جلا جلا سزا پکی لیکل شوی وه، په دی توګه قاضی نشو کولای، چی پخپله خوښه دغه سزا کمه یا زیاته کړی. په دی توګه په افغانستان کی دا بیخی یو نوی فقهی بنسټیز بدلون و. محکمی د اساسی قانون له مخی د نورو له لاسوهنی څخه خپلواکه شوی او د تورنو (متهم) محاکمی کولو هم علنی او څرګنده بڼه غوره کړه له دی پرته دولت د حقوق الله او حقوق العبد موضوعات یو بل څخه جلا کړل او داسی یوه قضیه، چی قاضی به د خپل واک له مخی پکی تبرئه کید، دولت هغه له خپل لوری د پولیس د اداراتو او ولایتی مشورتی جرګی له لاری تر تعقیب لاندی نیوله او مجرم ته به یی سزا ورکوله.
د افغانستان اجرایه قوه په ۱۹۱۹ م. کال کی په لاندی توګه تشکیل شوه. صدراعظم سردار عبدلقدوس خان اعتماد الدوله، حربیه وزارت سپه سالار صالح محمد خان وزیر، د بهرنیو چارو وزارت وزیر محمود طرزی، د کورنیو چارو وزارت وزیر علی احمد خان شاآغاسی، د مالیی وزارت مرزا محمود خان پخوانی امین نظام، د سوداګری وزارت وزیر غلام محمد خان وردګ، د عدلیی وزارت محمد ابراهیم خان، د معارف وزارت سردار عبدالحبیب خان ، د کرنی وزارت وزیر علی جان خان او د نقلیی وزارت مرزا غلام قادر خان چی د دی ټولو په سر کی پاچا و او حربیی وزارت یی په سیده توګه تر څارنی لاندی و. وروسته بیا نقلیه وزارت لغوه او د عمومی امنیی وزارت جوړ شو وزیر یی شجاع الدوله خان امین العسس و. همدارنګه یو طبیه (دروغتیایی چارو لپاره) خپلواک مدیریت جوړ شو چی په ټول هیواد کې یې د روغتیا چاری سمبالولی . دغه مدیریت په مرکز او ولایتونو کی یی د روغتونونو او روغتیایی مدیریتونو په جوړولو لاس پوری کړ . مدیر یی سردار محمد کبیر خان و.
معارف یې د ترقی اساسي ستن وبلله او د هیواد د چارو د سمبالښت په خاطر یې د بیلابیلو قوانینو وضع او اجرا کول تر کار لاندی ونیول او د دولت د شورا او د وزیرانو کابینی او د لویو جرګو په واسطه یی یو شمیر قوانین وضع او تصویب کړل لکه د القابو قانون، د نفوسو تذکره، دولتی ودانۍ(دعامه ملکیتونو مدیریت)، د حاکمانو او مامورینو د دندو ویش، تقاوی، د صنایعو هڅول، جیلونه، تحصیلی مالیه اخیستل، د یتیمانو روزنه، نظامی تعلیمنامی، للمی کرنه، عسکری خدمت، د دولتی ملکیتونو پلورل، قونسلری، قریه داری، د شرعی محکمو قانون، د سوداګریزو معاملاتو قانون، تغزیه (ماتم یا دویر دود- دستور) ، د کورنی ښوونځیو قانون، مطبوعات، مقیاسات، د ښاروبو محصول، د نبنانونو قانون، نکاح او د ماشومانو سنتول، د کرنی د مامورینو، معارف، او نور قوانین او مقررات، چی د دې ټولو په سر کی اساسی قانون او د عمومی جزا اساسی تشکیلات او د عسکری جزا قانون و. قوانین باید د وزیرانو په مجلس کی تصویب او بیا د دولت د شورا له خوا منل شوی وای په پای کی پاچا لاسلیک کول. د دولت په شورا کی یو شمیر روڼ اندو لکه فیض محمد خان ناصری، سعدالدین خان وکیل او داسی نورو غړیتوب درلود او یو شمیر نور لکه ترکی جمال پاشا او ترکی متخصص بدری بیګ هم پکې شامل وو، چی د قوانینو د پروژو په ترتیب کی یی برخه لرله، خو اساسی قانون یوی ۸۷۲ کسیزی لویی جرګی ته په جلال اباد کی وړاندی شو، چی په هغی کی د ملت استازی او د حکومت غړی راټول شوی وو، او په همدغه لویه جرګه کی تصویب شو. وروسته بیا دغه قانون په پغمان کی د ۱۳۰۳ ش. کال د چنګاښ د میاشتی په لویه جرګه کی تصدیق او لاسلیک شو او د شاهی اعلانونو په واسطه په ټول هیواد کی خپور شو. دغه قانون یو ځانګړی حقوقی خاصیت درلود، چی د هغه د ۳۱ می مادی له مخی فقط کابینی د پاچا په وړاندی مسئولیت درلود او د شپږمی مادی له مخی پاچا غیر مسئول و، وروسته بیا پاچا د صدارت چاری هم ترلاسه کړی او تر پایه پورې د یوه غیر مسئول صدراعظم په توګه پاتې شو. د قوانینو وضع کول هم د دولت د شورا په ترتیب او د وزیرانو مجلس په تصدیق او د پاچا په لاسلیک سره نافذ کیدل.
مشرانو او د افغانی عنعنی مهمې موسسې، یعنې جرګې (شورا) ته یې عملاً درناوی وکړ او صلاحیتونه یې جرګو او شوراګانو ته وسپارل . لویو جرګو ځانته ځانګړی نظمیه (سمبالوونکی) لایحه او مقررات لرل او د غونډو د جوړیدو پروګرام یی هم درلود. د پغمان په وروستۍ لویه جرګه کی چی په ۱۳۰۷ ش کال جوړه شوه، د ملت زرو تنو انتخابی استازیو او د پاچا له خوا انتصابی غړو برخه لرله، چی د پغمان د تیاتر په غولی باندی په پینځو کتارونو کی کیناستل د ځنګ په کتارونو کې د ملت وکیلان او په منځنیو کتارونو کی د دولت د شورا انتخابی استازی او د ولایتونو د مشورتی جرګو استازی کیناستل. د پاچا تخت د ستیژ پر سر باندی و، چی ښی لاس ته یی نظامی کنډ کمشنران او کیڼ لاس ته یی د محکمو قاضیان او د وزارتونو رئیسان او مدیران کیناستل. اول د رئیس د غونډی د مشر او د هغه دوه مرستیالانو او د مجلس د منشی څوکۍ

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکاری ته رابولي. په دغه پته له موږ سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلیکنې د لیکنیزې بڼې پازوالي د لیکوال په غاړه ده ، هیله من یو خپله لیکنه له رالیږلو مخکې په ځیر و لولـئ

اینبودل کیدی، هر هغه چا چې خبری کولی هغه به له غولی څخه پاڅید او د ستیژ سرته به له ښی لوری څخه راته او د میکروفون له لاری به یې خبری کولی.
غازی امان الله خان د لومړی ځل لپاره د نظریاتو آزادی تضمین کړه، په مهمو پریکړو کې یې د ملت استازیو او مشرانو ته د نظر ځرګندولو او خبرو کولو آزاد فرصت برابر کړ. داسې چې مصوبات به د رایو په اکثریت سره د منلو وړ و، چې په صندوقونو کی به د تورو او سپینو مریو په اچولو سره شمیرل کیدی .
امانیه دولت د معاصرې دیموکراسیې یوه بیسارې بیلګه وه. مشورتې جرګو د دیموکراسۍ د نقش ایفا کول په غاړه لرل. د هیواد په نهواد ارې واحدونو، پینځو ولایتونو او څلورو اعلی حکومتونو کی لاندینی مامورین د مشورتی جرګو تر څنګ په کارونو بوخت وو: نایب الحکومه مستوفی، د مرافعی قاضی، د ابتدایی قاضی، د کوتوالی قوماندان، د ګمرک مدیر، د نفوسو(احصائیې) مدیر، د روغتیا مدیر، د معارف مدیر، د ډاک (پُست)مدیر، د ولایت د تحریراتو مدیر، د بهرنیو چارو مامور او خزانه دار. د دوی تر څنګ به یو ځای نظامی قوماندانان، نظام دفتری او په ښارونو کی د ښاروالی مشران وو، خو په ولایتی مشورتی جرګه کی به یوازی هغه دولتی مامورین وو، چی تل به پکی په کار بوخت و، چی د هغو ټاکل د پاچا د فرمان له مخی کیدل، لکه: نایب الحکومه یا اعلی حاکم، مستوفی یا اعلی سر رشته دار، د کوتوالی قوماندان، د مرافعی قاضی، د ګمرکاتو مدیر، د مجلس منشی، او د تحریراتو مدیر.
د هیواد د ولایتونو په اداره کی د قانون له مخی لاندینی اساسات په پام کی نیول کیدل:
د ماذونیت پراختیا، د دندو ویش او د مسئولت ټاکل.
په دې توګه جوته شوه چې غازی امان الله خان د لومړي ځل لپاره د معاصرې عامه اداري بنسټ کیښود. د بشری سرچینو پراختیا، ددندو او مسئولیتونو تفکیک او ټاکنه د یوې سالمی او اصولی ادارې مهم اجزا دي، چې دغه مدبر پاچا ورته ځانګړی ارزښت ورکړی و.
دولت د خپلو ریفورمونو په نظامی چارو کی هوایی ځواک هم ورزیات کړ، چې یوولس الوتکې یې لرلې او په دغه ځانګه کی یې ۱۶ تنه محصلین روسیې، فرانسی او ایټالیا ته واستول او څو تنه نور یې په نظامی څانګو کی شوروی اتحاد او د ترکیې جمهوریت ته واستول. د هیواد دننه یې بیلابیل مسلکي روزنیز مرکزونه پرانیستل او د سرتیرو د باسواده کولو چاری یی هم پرمخ بوتلی، د کابل حربی فابریکه پیاوړی شوه او نظامی مهمات له بهر څخه وارد شول او افغانی ځواکونو ته دافع هوا توپونه او زغره وال ګاډې ورکړل شول.
امانیه دولت دلومړي ځل لپاره د محاسبې یو روڼ او شفاف نظام ایجاد او مسلکی محاسب مدیران یې وروزل او په کار یې وګومارل. یو بل هغه مهم اقدام چې د اقتصاد بنسټیزه پروژه بلل کیدای شی، هغه د لارو جوړول او ترمیمول و. د لارو بیرته رغول او د سړکونو غځول د شمال ولایتونو خواته، د بامیان، کاپیسا او پکتیا لوري ته پرمخ ولاړل. په کابل، پغمان، مُقر، او جلال اباد کی یو شمیر هوټلونه جوړ شول. که سقوی اړ- دوړ نه وای راغلی، افغانستان د خپلې توریستی او سیاحتی جاذبې له امله ګڼ شمیر نړی ګرځیدونکی جذبولای شول. یو بل مهم اقتصادی سکتور د مخابراتو خدمات دي. د دغه سکتور په برخه کې دټیلیفون، تلګراف او بیسیم دستګاوی جوړی شوی او د ډاک هوایی کرښه د افغانستان او شوروی اتحاد تر منځ او د ډاک ځمکنی کرښه د کابل او هند تر منځ رامنځته شوه. په کابل کې د راډیو بنسټ کیښودل شو او ټول کابل ښار په برېښنا روښانه شو او د کابل د نوی ښار (دارالامان)بنسټ هم کیښودل شو. د ښوونې او روزنې او مخابراتو له سکتورنو وروسته؛ د روغتیایی چارو په برخه کې هم مهم تدابیر اجرا شول: په کابل او ولایتونو کې ملکي او نظامی روغتونونو جوړ شول او په مرکز کې مستورات او د پغمان په بیګتوت کې سناتوریم جوړ شو. د اکسری ماشینونه کابل ته راوړل شول او دولت د روغتیایی پاکو اوبو د چمتو کولو او د غذایی موادو د روغتایی کولو او د ښاری تنظیفاتو د برنامو په اجرا سره دعامه روغتیا ډاډ خلکو ته ورکړ.
د خیریه موسساتو بنسټ هم همدا وخت کیښودل شو؛ مثلاً دارالمجانین او دارالیتام جوړ شو. په دغو ټولو اصلاحاتو کی ګڼ شمیر بهرنی متخصصین په تیره بیا ترکان او جرمنیان او فرانسویان بوخت وو. ترکانو په روغتیایی چارو، نظامی برخو او قانون جوړونی کی، جرمنیانو په معارف، تخنیکی او نظامی برخو کی او فرانسویانو د معارف او لرغونپیژندنی په برخه کی کارونه وکړل، زیات هغه متخصصین چی افغانستان استخدام کړی وو، هغه جرمنیان وو.
د دغو ټولو اداری ریفورمونو په اجرا او تطبیق کې ولس او خلکو رغنده برخه واخیسته او په خپله خوښه حاضر شول او له نویو اصلاحاتو او نوی نظام څخه یې په کلکه ملاتړ وکړ آن دا چې د هیواد ښځو په هیواد دننه ښوونځیو ارشاد النسوان د جریدی په خپرولو د ښځو د ملاتړ ټولنی په جوړولو او نورو چارو کی برخه واخیسته. په عمومی توګه خلکو په دغو ټولو مترقی او رغنده ریفورمونو کی پرته له هیڅ تعصب ، زور، د ممرستو له سپملو اومنفی غبرګون څخه، له خپل ځوان دولت څخه ملاتړ وکړ. افسوس او آرمان چې په دې ټول نیکمرغه دوران کې مکار او حیله ګر دښمن په کمین کې و. استعمار لا هم نه غوښتل چې افغانستان د ترقی په لوري ګام اوچت کړي. استعمار غوښتل چې د افغانستان هغه ځوان او مترقی

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکاری ته رابولي. په دغه پته له موږ سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلیکنې د لیکنیزې بنې پازوالي د لیکوال په غاړه ده ، هیله من یو خپله لیکنه له رالیږلو مخکې په ځیر و لولئ

دولت چي هم يي دوی ته ماتي ورکړی او هم يي د دوی نړيوال تکبر له خاور سره برابر کړی و ، بيرته معدوم او دغه هيواد بيرته د تيارې او وروسته پاتيوالی کندې ته وغورځوي.

د امانيه دولت د اداری اصلاحاتو او د نظام د ماتی يو شمير دلايل:

واقعيت دا دی چې د اصلاحاتو په بهير کي عامه اذهان د دغه نهضت په وړاندې په ناوړه توګه تحريک شول. دلته تحرکات او ناوړه نيتونه وو . د ريفورمونو په بهير کی د دښمنانو په تحريک په يو شمير ځايونو کي ولس د خپل استقلال د ناجي په مقابل کی چې دوی يي د فابريکو ، د وسپنې د پټلی، مدرسی ، ورځپاڼی تخنيک او علم او فن عصر ته يي معرفي کول، د هغه د مترقی پلان په وړاندی ودريدل . له بده مرغه په دولتی ادراتو کی يو شمير فاسد چارواکيو هم په پټه ځای نيولی و او خلکو سره يي سم چلند نه کاو او د عدالت پر ځای يی بيعدالتی کوله، نو ځکه ولس د مترقی او ملت دوست او رعيت پروره پاچا تر څنګ ددغو فاسدينو او ظالمانو د موجوديت تحمل نشو کولای، يعنی هم بهرنی مداخلی او هم تر يوې اندازې داخلی نارضايتی موجودې وې .
په دې ترتيب سره ګورو چې د افغانستان د اړ- دوړ او اغتشاش علت هم د بهرنيانو مداخلې او هم د دولت په ناوړه اداره او د دولتی مامورنيو په بی کفايتی کی و چې هره مهمه ، حياتی او سپيڅلی دنده يی د رشوت او خيانت په ناولتيا ککړه کړی وه. دخپګان خبره دا وه چې مهربان او رعيت پروره پاچا ته دغه مسايل نه رسول کيدل. يعني ده ته په نږدې کسانو کي صادق کارکوونکی کم وو. همدا لامل و، چی پاچا او دولت د خپلو خلکو له ملاتړ څخه بی برخی شو . د دې ترڅنګ انګريزانو او د پاچا داخلی دښمنانو او د ريفورم مخالفينو په مکاری او دروغو د ملت اذهان منحرف او ډير پوچ تبليغات يي پيل کړل، خو هيچا دغی خبری ته ډير پام ونه کړ . دا ځکه چې پاچا امان الله خان يو صادق او په زړه پاک شخص و، ده په خپلو مامورينو، ولس، ګاونډيو، سفارتونو او وزيرانو ډير اعتماد کړی و، خو پورته يادو شويو ستونزو د عالی او مترقی ريفورمونو د نړيدو زمينه برابره کړه او د بهرنيو جاسوسی لاسونو او کورنيو ارتجاعی ځواکونو لپاره يی لاره هواره کړه. که دغه دسيسي نه وای د استقلال د ګټلو او د هيواد د ترقی لپاره زموږ د نيکونو قربانی او د مترقی پاچا امان الله خان هلي ــځلي نه هدر کيدلی.

له استقلال وروسته د اصلاحاتو مثبتي اغيزې:

وروسته د استقلال د بيا ترلاسه کولو څخه ، دافغانستان ځوان مترقی او وطنپال پاچا ډير ژر د هيواد د رغاوني او عصري کولو په خاطر کلکه ملا وتړله. راز راز ريفورمونه يي پيل کړل. د ده ريفورمونه له سياست او حکومتولی څخه شروع، بيا يي تولنيز مسايل او وروسته تر هغه يي اقتصادی برنامي او پروګرامونه تر کار لاندې ونيول. لومړنی اقدام يي تولنيز عدالت ټينګول و. پاچا په دې باندې باوري و چې د سياسي استقلال ترڅنګ اقتصادی استقلال يو ضروری شرط دی. غازی امان الله خان دخپلو مترقی پلانونو په اعلانولو سره د ملت په زړونو کي ځای ونيو او ټول ولس يي تر شا ودريد. شاوخوا نور هيوادونه هم د ده له اصلاحاتو څخه اغيزمن شول، په ترکيه کي ريفورم مستقيماً د پاچا امان الله خان د درايت او تدبيرونو څخه متاثر و، له مصر څخه تر هند پورې د خپلواکی غوښتنی او استقلاليت احساسات په ځپو شول. د هيواد دننه د ژوند په ټولو ډګرونو کی مثبت بدلون راغی . دغه بدلونونه په دوو پړاوونو(مرحلو) کی ځيرلای شو:
امير ان الله خان په لومړی پړاو کی د خپلو اصلاحاتو په تطبيق کی ډېر ګړندی او پوره بريالی و او هغه دا چې د ملت د اکثريت بزګرانو، شپنو او پيشه ورانو په وړاندی يی پخوانی درانه بارونه سپک کړل. جنسی جبری ستونزمن ماليات، د آذوقي خريداری، د غلي حواله کول اجباری اذوقه رسول، ډيرو زياتو پړاوونو ته د دولتی ماليانو د راټولولو اجاره داری، د ماليه ورکوونکی او ماليه اخيستونکی تر منځ د فيوډال او ملکانو واسطه، د قريه داری زورتشکيل، د ناشميرل شويو ښاروپو د ماليانو اخيستل، اجباری کار او بيګار، له پيشه ورو او صنعتکارو څخه د بازار بيلابيل ټکسونه، مريی (غلام لرل) او نور يی ټول منع کړل. د ځمکی ماليات په نغدی بڼه واړول شول او ټول ماليه ورکوونکی په سيده توګه پرته د ملک او خان له مداخلې او ناجايزې استفادې څخه، د دولت له مالی دفترونو سره وتړل شول . دولت خپل ټول ضرورتونه په نغدو پيسو، په شفاف ډول او په خپل زړه پيرودل. د ښاروی روزونکو ښاروی هر کال شميرل پيل شول او د هغو د موجوديت له مخی به ماليه اخيستل کيده او د دی موخی لپاره يو جلا قانون چې (قانون مواشی) نوميد، جوړ شو. د لومړی ځل لپاره د رسمی ارقامو عصری ثبت او د احصائيي سيستم مروج شو. په کابل کی د ماليی د اداراتو د چارو د تنظيم په خاطر د اصول دفتر ښوونځی پرانيستل شو چې مدير يی مرزا مجتبی خان و او د دغه ښوونځی فارغان به د هيواد د ماليی وزارت په مامورينو

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکاری ته رابولي. په دغه پته له موږ سره اړيکه ټينګه کړئ maqalat@afghan-german.de
يادونه: دليکنې د ليکنيزې بڼې پازوالي د ليکوال په غاړه ده ، هيله من يو خپله ليکنه له راليږلو مخکي په ځير و لولئ

کی ګومارل کیدل. له دغه اقدام څخه موخه دا وه چې عامه مالی چارې په ښه او شفاف ډول مدیریت شي. په همدې خاطر د افغانستان د مالی مدیریت او د عامه مالی چارو د نظام په تاریخ کې دا مرحله یوه بیساری رنه او د تحول دوره ګڼل کیږی.
د دغو اداری اصلاحاتو په پایله کې په فرهنګی ډګر کې هم ژور او مثبت تغیرات راغلل. د بیلګې په توګه په ډېر کم وخت کې په هیواد کې د متعلمینو شمیر ۸۸۰۰۰تنو ته ورسید، دا په داسې حال کې چې دینی مدارسو ته هم همدومره توجه وشوه چې ټولې تر رسمی نصاب لاندې راغلی، که ددغو مدرسو د شاګردانو او دارالحفاظونو د شاګردانو شمیر هم ورسره جمع کړو، په ټول هیواد کې به یې شمیر تر ۲۰۰۰۰۰ پورې اوچت شي. ددې تر څنګ دا مهال په ټول هیواد کې ۲۲جریدې او ورځپاڼې خپریدې، چې دغه شمیر دهغه وخت لوی رقم و چې ګاونډیو او حتا د آسیا په ډیرو هیوادو کې یې ساری نه و.
د حکومتولی او اداري نويو ریفورمونو لګښتونو ته ضرورت درلود، نو ځکه دولت د مالیاتو په زیاتولو لاس پوری کړ، د بیلګی په توګه د آبی ځمکو مالیات، چې پخوا د جریب په سر پینځه روپی و، اته روپیو ته پورته شول او د څارویو مالیات هم زیات شول، د اوښ مالیه له دریو څخه څلورو روپیو ته ، د آس مالیه له دوو څخه دریو روپیو ته، غویان له یوی روپۍ څخه دوو روپیو ته، د خره مالیه له دولسو پیسو څخه یوی روپۍ ته او د پسه مالیه له اووه پیسو څخه پنځوسو ته لوړه شوه. په ۱۹۲۰ م. کال کی کاغذی یوه پینځه، ۲۵، ۵۰ او سلګیز افغانیګی نوټونه چاپ او خپاره شول او د سرو زرو سکی پینځه امانیه په ۷۵ روپۍ، دوه امانیه په ۳۰ روپۍ او یوه امانیه په ۱۵ روپۍ او نیم امانیه اوو نیمی روپۍ وه. همدارنګه فلزی مسکوکات سپین زر او مس د پیسو د واحد روپۍ اجزاوو، کونده کیدل د مقیاساتو قانون په ۱۹۲۲ م. کال کی وضع شو. په دې توګه مالی ریفورمونو د امانیه دورې د اصلاحاتو یوه برخه وه.

کلتوری چارې او معارف د امانیه دوری د اداری چارو یوه بله لویه برخه جوړوله. د خپلواکی د بیرته ګټلو تر ټولو مهم اغیز د ملی فرهنګ او کلتور ودې، ښوونې او روزنې، مطبوعاتو، بریښنایی اطلاعاتی وسایلو، لکه راډیو، تیلفون، مخابراتو، د نویو ودانیو جوړولو، د ملی موزیم تاسیس او دکتابونو چاپ او دغه ډول نورو کلتوری چارو ته پاملرنه او په هغو باندې د خپلواکي اغیز ، خصوصاً په خپله د پاچا پاملرنه د ژبې، ادب، مطبوعاتو او ارتباطاتو خواته وه. ډیر کلتوری مظاهر او د هغو ارزښت او معنوی حقوق ، د افغانستان په لومړنی مدون اساسی قانون کې درج شول. په حقیقت کې د موزیک د یوه ښوونځی، سینما او تیاتر بنسټونه هم په همدې وخت کې کیښودل شول. همدومره پاملرنه د جوماتونو او مدرسو جوړولو ته وشوه. شاید دا به دافغانستان په تاریخ کې یوه بیساری دوره وي چې د معاصرو شرایطو له غوښتنې سره سم ، دیني مدارسو او دینی علماوو ته پاملرنه شوې وه. د افغانستان د لومړنی اساسی قانون د ۶۸ مادی له مخی لومړنی زده کړی تر ابتدائیه درجې پوری اجباری شوی او په پلازمینه کابل کی د حبیبیې له لیسی پرته د امان او امانی لیسی د فرانسوی جرمنی او کورنیو پروفیسورانو او استادانو په واسطه پرانیستل شوی د غازی رشدیه ښوونځی د استقلال رشدیه، د تلګراف، انځورګری، ترکانی، معماری، ژبی ، کرنی، عربی دارالعلوم، د مستوراتو رشدیه، د جلال آباد رشدیه، د کندهار د کرنی رشدیه، د هرات رشدیه، د هرات دارالمعلمین، د مزار شریف رشدیه، د قطغن رشدیه د پولیسو ښوونځی، د موزیک ښوونځی، د غالی اوبدلو، د نجونو لیاره تدبیر منزل، طبیه ښوونځی، مستورات او له ۳۲۲ څخه زیات لومړنی ښوونځی د هیواد په ټولو ولایتونو کی پرانیستل شول. تر ۱۹۲۷ م کال پوری د لومړنیو ښوونځیو د زده کوونکو شمیر ۵۱ زرو ته ورسید. رشدیه او لیسه ښوونځیو او مسلکی لیسو کی د زده کوونکو شمیر دری زره تنو ته ورسید، چې د نظامی مدرسی زده کوونکی په دی شمیر کی نه راتلل په همدی کال کی د لومړنیو ښوونځیو شمیر ۶۵۰ تنه د رشدیه ښوونکو شمیر سل تنه زیات شول. له ۱۹۲۳ م. کال څخه تر ۱۹۲۷ م. کال پوری ۱۳۳ عنوانونه کتابونه د ۶۹۳۵۷۵ ټوکو په شمیر د معارف د وزارت له خوا چاپ شول او د معارف مطبعه هم جوړه شوه.

مناقشه:

خپلواکه او د ولس په خیر- ښېګنه اداره د استقلال او خپلواکی او د یوملت د رفاه، لومړنی او ضروری شرط دی. په همدې خاطر له استقلال ګټلو وروسته اداري چارو ته توجه وشوه. په ۱۹۱۹م. کال کې وروسته د خپلاوکی له اعلان څخه دافغانستان منور او ترقی غوښتونکی، پاچا د سیاسی استقلال محصل او د خوداراديت او ټولنیز عدالت ستر ناجی اعلیحضرت امان الله خان د نورو اصلاحاتو ترڅنګ د حکومتولی او اداری چارو ته پوره توجه وکړه. قوانین تصویب، لایحې جوړې، تشکیلات نوي او دفتری اصول اصلاح شول، دبشری ځواک روزنی او ظرفیت لوړونې لومړیتوب وموند، د اداری او مدیریتی کادرونو روزني د پاچا پام ځانته واړاو .د عصری معارف بنسټ همدا وخت کیښودل شو. دغه اقدامات هغه وخت لا اغیزمن شول چې مقررات

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکاری ته رابولي. په دغه پته له موږ سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلیکنې د لیکنیزې بنې پازوالي د لیکوال په غاړه ده ، هیله من یو خپله لیکنه له رالیږلو مخکې په ځیر و لولئ

او لایحی ورته وضع شوی. په دې توګه امانی دوره په افغانستان کی د اداری اصلاحاتو او د حکومتولۍ د ریفورم پیل بلل کیږی.

نتیجه ګیری:

له نن څخه سل کاله مخکې، یعنی هغه مهال چی نور شاوخوا نږدې ګاونډي او ګڼ شمیر آسیایی هیوادونه د استعمار تر جغ لاندې وو، افغانستان د خپلواک اسلامی او عصری، انسانی او پتمن ژوند لاره خپله کړه. زموږ د هیواد استقلال د امان الله خان په رهبریۍاوزموږ د نیکونو په قربانی او ایثار ترلاسه شو. افغانستان وروسته د استقلال ترلاسه کولو څخه د ترقی او مدنیت په یوه نوی مسیر او تګلوري کې حرکت وکړ. د افغانستان استقلال او د اسد۲۸مه دغازی امان الله خان له نوم سره تړلې ده، دنهضتونو دغه ستر مشر، د هند د نیمی وچی د آزادی دغه ناجی، د اسلامی امت د وياړدغه لویه نښه، د غازیانو دغه لوی سالار، په هیواد کی دنوی ژوند او د ترقی او پرمختګ دغه لوی ریفورمیست، دهیواد دننه زړه سواندی اومشفق رهبراوپه بهر کی د ترکیی د عصری کیدو او د هندوستان د لویې وچې د خپلواکۍ دغه محرک او لوی مرستندوی او په لویدیځ کی دآسیا داتل په توګه پیژندل شوی ځیره د الله(ج) لویه عطیه او دافغانستان د تاریخ یوه ځلانده او ویاړلی نادره پیښه وه ، چې باید د هغه صادق وطنوال او معنوی اولادونه د ده درناوی وکړی او اصلاحاتو، فکر او رشادت ته یې د درناوی سر ټیټ کړي. د انګریزی استعمار دغه ماتوونکی مجاهد او د ملت غمخوار او د افغانستان د ترقی ریښتیانی غوښتونکی زموږ د هر یوه په زړونو کی ځای لری. غازی امان الله خان نه یواځی دا چی د اسلام د ستر دښمن (انګریز) او د ټولو مستضعفو ښکیل شویو هیوادنو د شتمنینولوټمار استعمار ته ماتی ورکړه، بلکی د هیواد دننه یی ملت یو موټی کړ او د افغانستان نوم یی په نړی کی وځلاو. اوسنی نسل او زمو اوسني ځوانان هماغه د غازی امان الله خان د مکتب پیروان دی، دوی د آزادی درس له دغه ستر غازی څخه اخیستی او له وطن سره مینه یی ورځخه زده کړی او وطن ته د خدمت روحیه یی ورڅخه په میراث وړی ده. اوس د امانیه دورې د سلمې کلیزې او د استقلال د جشن لمانځنه زموږ فریضه او د راتلونکی لپاره یوه انګیزه ده، هیله ده ټول هیوادوال په صداقت سره د دغې ورځې په مناسبت د هیواد د آبادولو ژمنه یو ځل بیا تازه کړي.

پای

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له موږ سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دليکنې د ليکنيزې بڼې پازوالي د ليکوال په غاړه ده ، هيله من يو خپله ليکنه له راليږلو مخکې په ځير و لولئ